

КОМУНИКАЦИЈА ЛЕУСИНИЈУМ–ГАЦКО СА УСПУТНИМ НАСЕЉИМА¹

Апстракт: У раду се презентују подаци о проблемима убијације комуникације Леусинијум–Гацко у источној Херцеговини (јужни дио римске провинције Далмације). Археолошки налази указују да је на овом подручју била римска комуникација. Мишљења истраживача о њеној убијацији су дјелимично различита. Основу за успјешно истраживање античких комуникација и насеља на југу провинције Далмације (источна Херцеговина) представља писана изворна грађа и материјални остаци на терену. Нарочито су значајни подаци из Табуле Појтингеријане и Антониновог итинерара. Такође, у раду се презентују подаци о запажањима са терена о комуникацији Леусинијум–Гацко, остацима пута и насеља на овом подручју.

Кључне ријечи: путна станица, комуникација Леусинијум–Гацко, римски итинерари, источна Херцеговина, Далмација.

Мрежа римских путева на источној обали Јадрана и у њеном залеђу позната нам је на основу археолошких остатака, те из античких писаних извора и трагова комуникација на терену (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; It. Ant. 338; *Miliaria Imperii Romani* 2012, 234; Раšалић 1958; 144–145; Раšалић 1960: 103–108; Раšалић, 1965: 243–249; Војановски 1974: 15–36; Шкриванић 1975: 51–52; Самарцић 2015: 171–183, 267–273).

Пут Леусинијум–Гацко представља наставак комуникације Епидаурум–Леусинијум за коју значајне податке доноси *Tabula Peutingeriana* наводећи путне станице (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; Шкриванић 1975: 51–52). Пут је са приморја ишао преко Гацка, гдје се спајао са другом комуникацијом, која је долазила из Невесиња, чинећи тако раскрсницу са које је један крак наставаљао ка Подрињу, а други према Никшићу (сл. 1). Сматра се да у

* e-mail: gligorijas@yahoo.com

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта III 47023, *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

антици област горњег Подриња у саобраћајном погледу није имала велики значај (који јој се раније приписивао). Данас је тешко поуздано утврдити трасу овог пута, али се на појединим мјестима може претпоставити његово постојање. Као најјачи путоказ служе остаци насеља и материјални налази који указују на општи правац цесте (Evans 1883: 101–104; Kreševljaković 1957: 49; Самарцић 2015: 267–273).

О овом римском путу мало се писало у модерној историографији. На његову цјеловиту трасу указао је једино И. Бојановски. На основу великог броја градина и тумула који се налазе поред комуникације, он сматра да је ријеч о предримској саобраћајници коју су доградили Римљани. Ову тврдњу поткрепљује налазима из једне гробне громиле (V вијек п. н. е.) недалеко од поменуте комуникације, у близини насеља Плана. Ријеч је о прилозима као што су сребрни накит и прстење, бронзани грчко-илирски шљемови, бронзане укоснице, игле и фибуле, и жељезно оружје (све грчке производње). О накнадним укопима свједоче стакло и пређице римске производње (Војановски 1976: 17–44). За разлику од Бојановског, А. Еванс је сматрао да је ова комуникација дјело римских инжењера који су радили у вријеме цара Клаудија (41–54. године) (Evans 1883: 104–105).

Већ смо напоменули да је комуникација из Епидаурума долазила до Паника (*Leusinium*) (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; It. Ant. 338; *Miliaria Imperii Romani* 2012: 234; Шкриванић 1975: 51–52). На овом локалитету откривен је значајан комплекс вила који се оквирно датира у раздобље између I и IV вијека. Од Леусинијума према Билећи комуникација је ишла тереном који се данас налази под водом Билећког језера. У археолошким истраживањима на подручју Паника и његове шире околине (1957, 1959/1960. и 1967/1968. године), пажњу истраживача су, због ограничености времена, више привлачили остаци насеља него комуникација, па овај крак није довољно истражен. Ходолошка истраживања која је вршио И. Бојановски указала су на правац пута Леусинијум–Гацко–Фоча–Нови Пазар. Он комуникацију из Паника трасира јужном страном села Орах до села Чепелица. Из овог мјеста, један крак пута је ишао западније преко Мириловића на градину Мантокит и спајао се са другим источнијим краком у Пољу код Билеће (улаз у град са сјеверне стране) (Војановски 1976: 36–38; Поповић 1990: 25–33; Самарцић 2015: 171–183, 199–258, 267–273). Ч. Поповић је, вршећи ходолошка истраживања, констатовао да је крак пута од градине Мантокит у Мириловићима ишао преко Боденика и Бијеле Рудине спајајући се са главном саобраћајницом нешто сјеверније, у подручју села Богдашићи. Такође, он констатује да су се на локалитету села Бијела Рудина (8 км сјеверно од Билеће) сачували трагови поменутог крака комуникације (Поповић 1990: 29; Самарцић 2015: 267–273).

Ч. Поповић је приликом рекогносцирања локалитета Ачков дуб констатовао остатке римског пута *in situ*. Дужина ове дионице износила је 250 м, а пресијечао ју је средњовјековни друм. Ова дионица је била широка 3, 5 до 4, 5 м, и на цијелој дужини оивичена клесаним каменом. По Поповићу, наведена траса је јасан примјер римске градње у херцеговачком камењару поред које се проналазе примјерци римске керамике (Поповић 1990: 29; Самарџић 2015: 267–273).

Бојановски комуникацију од Билеће води према сјеверу природном продоли (пролазом или процијепом између брда), источно од данашњег магистралног пута Билећа–Гацко. Пут је из Билеће излазио сјеверно на село Бијела Рудина па затим, источније од данашњег магистралног пута, ишао између Великог и Малог Планика долазећи у село Корита. Функционалну везу са овом римском саобраћајницом И. Бојановски је нашао у малтеру зиданог утврђења на градини Вилашица (Корита). Даље, он наводи да је ова комуникација у сјеверном дијелу Корита (Кобиља Глава), пресијецала модерну магистралу, па се преко Цернице спуштала у Гатачко поље (Војановски 1988: 108–109). На прелазу из Цернице у Гатачко поље, на локалитету Сариха Гредде (Змајевац), пронађен је натпис уклесан у стијену. Могућа реконструкција сачуваног текста по Сергејевском гласила би: *te(rminus) in() te(rminus) Ucu()* (Sergejevski 1938: 20), док Шашел предлаже [*fnesinter ()*] / *etinte(r) Ucu()* (ИлЈуг 1739). А. Шкегро сматра да је ријеч о граничном натпису који свједочи о разграничењу земљишта, односно испасишта, које је било неопходно због честих сукоба око воде, поља, испаша и шуме (Škegro 1991: 118–119; Самарџић 2015: 313–314).

И. Бојановски тврди да је римска саобраћајница Гатачко поље прелазила мало западније од насипа Степен–Автовац, одакле је даље – сјеверно – настављала природним пролазом према Чемерну и Фочи и закључује да се римски пут Билећа–Гацко (Автовац) одвајао од итинерарске комуникације Салона–Нарона–Скодра у Панику код Билеће (*Leusinium*) (Војановски 1976: 36–44; Самарџић 2015: 267–273). Даље, она се у Подрињу везала на систем римских комуникација, или (како наводи А. Еванс) на велику магистралну комуникацију Салона–Аргентарија. Исто тако, И. Бојановски наводи да се на Гатачком пољу спајала са комуникацијом која је долазила са Невесињског поља, одакле је ишла у Никшић (*Anderba*), у Црну Гору, гдје се спајала са итинерарском цестом Аквилеја–Салона–Нарона–Скодра. Тим путем је Гатачко поље било повезано са путевима на западу, преко комуникације Нарона–Невесињско поље–Сарајевско поље–Романија–Аргентарија на Дрини (Војановски 1973: 137–187; Војановски 1976: 17–44; Шкриванић 1975: 51–52; Ćremošnik 1976: 41–164; Самарџић 2015: 267–273).

А. Еванс, на основу рекогносцирања терена и разговора са инжењерима који су градили модерну саобраћајницу, указује на трасу римског пута који је навео И. Бојановски (Evans 1883: 104–105; Војановски 1976: 36–44). За разлику од њега, П. Балиф је био у потпуности неодређен, јер је открио само остатке средњовјековног друма од Јованова брда (Автовац) до Фазлагића Куле (Ballif 1893: 37). Овај правац комуникације Приморје–Подриње добио је већи саобраћајни значај у средњем вијеку, када су Дубровчани презели трговину у унутрашњости. Комуникација је у изворима и литератури позната као „Дубровачки пут“, а њоме се путовало до Цариграда (Дедијер 1903: 770–771; Јиречек 1951: 118; Крешевијковић 1957: 55–56; Војановски 1976: 17–44; Самарцић 2015: 267–273).

Ч. Поповић наводи да је комуникација од Леусинијума ишла доњим ободом села Орах у дужини од 2 км, праволинијски према селу Чепелица, гдје је по њему прелазила ријеку на мјесту аустроугарског моста. Даље се успињала сјеверно ка Билећи преко превоја Ачков дуб па преко локалитета Дворишта (Дворови) излазила у Билећу. У овом насељу је, због интензивне градње, тешко утврдити или претпоставити правац комуникације. Пут је из Билеће, по Ч. Поповићу, ишао преко локалитета Кланица правцем ка селу Пријевор, идући источније тј. паралелно са савременом магистралом. Из Пријевора је излазио на локалитет „Гробнице“, гдје се налази средњовјековна некропола окружена праисторијским градинама. Овим правцем је ишао и претходно поменути средњовјековни пут, данас познат као „Друм“. Са локалитета Гробнице пут се успињао сјеверно праволинијски у дужини од 15 км, све до локалитета Камено брдо на Коритима. Поповић претпоставља да је прије Корита постојала раскрсница на локалитету Мокри до, одакле се један крак цесте рачвао западно према насељу Плана, а други сјеверно према Гацку. На западном краку Ч. Поповић истиче изузетно плодно археолошко тло, које указује на бројна античка насеља која су морала бити повезана одговарајућом комуникацијом (Поповић 1990: 30; Самарцић 2015: 267–273).

Исто тако, Поповић истиче да је на локалитету Домашица (удаљен 1 км источно од насеља Плана) откривен римски бунар (Поповић 1990: 30–35). Он је идентичан са бунарима откривеним у Забрђу код Стоца (*Diluntum*), Градцу код Љубиња (*Pardua*), Дрпама и Ријечанима (*Salluntum*) у Црној Гори (Теренска запажања; Sergejevski 1962: 81–87; Војановски 1973: 137–187; Шкриванић 1975: 51–52; Самарцић 2014: 385–408; Самарцић 2014: 211–218; Самарцић 2015: 267–273).

Поповић наводи да се у близини бунара налази мала некропола стећака, као и један дјелимично оштећен Тиберијев сестерцијум, пронађен 1989. године. Римски налази, као и бројни топоними, указују на насељеност овог подручја, које је повезивала поменута комуникација. По Ч. Поповићу,

она је од раскрснице Мокри до ишла преко Плана, Ораховица, Фатнице, Дивина, Бијељана и Берковића у Столац. Он сматра да је уз мањи број материјалних доказа логична претпоставка да је средњовјековном путу као основа послужила ранија римска комуникација, те да је поменути сјеверни крак пута са раскрснице Мокри до према Гацку цијелом дужином био праволинијски изграђен, јер конфигурација терена није дозвољавала други правац. На цијелој дужини ове комуникације констатован је велики број остатака из римског периода (Теренска запажања; Војановски 1976: 17–44; Поповић 1990: 30; Самарцић 2015: 267–273).

Антички остаци на Гатачком пољу откривени су углавном уз његов сјеверни руб. На подручју сјевероисточно од поља, које се данас зове Површ, има их релативно мало. У оквиру овог подручја, на локалитету Градина у Јасенику, Кокорини и Југовићима, пронађено је неколико римских новчића који су у међувремену изгубљени (Radimský 1893: 486). На подручју насеља, приликом градње православне цркве 1887. године, откривени су омалтерисани зидови квадратне зграде и већа количина грађевинског материјала. Фрагменти цигле, цријепа и обрађеног камена нађени су на њиви званој Црквина, западно од цркве (Војановски 1976: 17–36). Такође, сјеверозападно и западно од цркве откривене су веће количине цигле, цријепа и обрађених комада камена. Сматра се да је највећи дио старог римског насеља остао неистражен испод темеља данашњег насеља Гацка (Теренска запажања; Radimský 1893: 485; Самарцић 2015: 267–273).

На њивама Гомионицама, око цркве, 1910. године су изорани зидови од камена и цигле. У близини цркве је 1942. године откопан и један римски гроб у коме је нађен скелет са римским новчићем у устима. Сматра се да се око цркве, гдје је и данас савремено гробље, налазило и укопно мјесто становника римског насеља у Гацку. Исто тако, 1887. године код цркве је отривено средњовјековно гробље, а испод њега се налази још један слој укопа без прилога, са скелетима који су оријентисани у правцу сјевер–југ. Сваки скелет је био заштићен кровастим каменим сандуком, а у једном од њих је пронађена уздужна плоча и римска цигла. И. Бојановски наводи да је са овог подручја значајан римски новац, који је доцније изгубљен, пронађен на Гатачком пољу, Фојници, Автовцу и Кључу. Подручје Автовца је богатије римским налазима, што се доводи у везу са постојањем путне станице на овом локалитету и комуникацијом која је овуда пролазила (Теренска запажања; Radimský 1893: 485; Војановски 1976: 17–36; Самарцић 2015: 267–273).

На лијевој обали Грачанице, изнад савременог насеља у Малој Грачаници пронађена су два надгробна ципуса и два већа уломка корниша. Први ципус је призматичног облика, висок 1, 06, широк 0, 64, и дебљине од 0, 59 м. Исклесан је од домаћег вапненца и оштећен је зубом времена. На предњој

страни је плитко урезано натписно поље. Од натписа се само наслућују почетна слова DM и у оквиру даљег текста слово O. На лијевој страни у рељефу је приказан, у дубљем оквиру, коњаник у касу окренут надесно, док су друга бочна и задња шира страна празне (Војановски 1976: 22, sl. 2; Škegro 1997: 91, br. 39; Šaćić 2011: 164; Самарцић 2015: 267–273). Други ципус је обликом сличан првом, само нешто мањих димензија: висина 1, 00, ширина 0, 72, а дебљина 0, 72 м. Натписно поље је празно, а задња страна је необрађена. На лијевој бочној страни у плитком рељефу је исклесан делфин, а друга страна је празна. На Гатачком пољу и његовој околини ципуси су доминантан облик надгробних споменика. Поред ова два ципуса из Грачанице, пронађена су још два на Невесињском пољу, из Крекова и Залома (Грабовице), као и један из Паника код Билеће (Sergejevski 1948: 56; Čremošnik 1960-1961: 175; Војановски 1976: 17–36). На лијевој обали Грачанице, изнад кућа у Малој Грачаници, пронађен је и један корниш (Gesims), обрађен са двије стране (висине 0, 60, ширине 0, 92 и дужине 1, 19 м). Ради се о добро исклесаном домаћем вапненцу. На истом локалитету је нађен и други корниш са висином од 0, 60, ширином 0, 92 и дужином 1, 17 м. Претпоставља се да оба потичу са истог објекта, можда са стрехе мањег маузолеја. Сматра се да је на овом мјесту, тј. савременом гробљу, била и римска некропола. Исто тако, тврди се да је црква замијенила маузолеј коме су и припадали уломци симса. Западно од Грачанице, у селу Градина, која се такође налазила уз трасу римске комуникације према Невесињском пољу, нису пронађени изразити антички налази сем остатака цигле (Теренска запажања; Slijepčević 1928: 57–63; Војановски 1976: 17–36; Самарцић 2015: 267–273).

Нешто више материјалних остатака пронађено је у источном дијелу Гатачког поља (близу границе са Црном Гором). У Добром Долу, на локалитету Трговишта, откривени су остаци веће античке насеобине. Они се налазе сјеверно од пута Автовац–Брљево–Крстац, на површини од два хектара. На локалитету Трговишта нађени су бројни фрагменти римског цријепа и цигле, а у његовом сјеверозападном дијелу лежи и неколико већих гомила камена од рушевина зграда. На једној од њих су пронађени остаци зида, а у другој мањи жртвеник (*arula*). Добро је обрађен, без натписа, са висином од 0, 48, ширином 0, 225 и дебљином око 0, 24 м. Пронађена је и камена, слабо обрађена греда, дужине око 1, ширине 0, 50 и дебљине 0, 25 м. У гомилама на Трговиштима пронађене су три камене ступе. Сматра се да су се у њима ситнили (туцали) прехрамбени артикли као што је жито, и да су спадале у домаћински или кухињски прибор. Исто тако, сматра се да ови предмети потичу из кућног инвентара домаћег илирског становништва које их је употребљавало умјесто жрвњева. Примјерци са локалитета Трговишта високи су око 40, широки око 30 и дубоки у камену од 10 до 12 цм (Теренска запажања; Војановски 1976: 17-36; Самарцић 2015: 267–273).

Западно од Трговишта је локалитет Уздоља (Уздола) на коме се налази средњовјековна некропола, а недалеко од ње остаци зграде око које је пронађено много фрагмената римске цигле и цријепа. На овом локалитету је откривен и један добро обрађен архитектонски елемент димензија 1, 10 x 0, 77 x 0, 33 м (профилисани импост). Нађен је и добро обрађен ступ разбијен на два дијела, од којих је један висине 0, 99, а други 0, 77 м, и пречника 20 цм. П. Слијепчевић сматра да је ријеч о миљоказу, док И. Бојановски с правом сматра (у што смо се лично увјерили на самом локалитету) да је то архитектонски елемент (Слијепчевић 1928: 57-63; Војановски 1976: 17-36; Самарцић 2015: 267-273). Такође, на овом локалитету су пронађена два фрагмента корниша, дужине 0, 99, ширине 1, 21 и висине 0, 33 м, који су били саставни дијелови вијенца неке монументалне грађевине. Сматра се да је неколико римских споменика на овом локалитету искоришћено на средњовјековним гробовима. На локалитету Трговишта под гомилама су пронађени остаци зидова. Сполија са Уздоља потиче са веће монументалне античке зграде која се највјероватније налазила на Трговишту, о чему свједоче пронађени архитектонски елементи (импост, ступ, уломци корниша). Наведени налази, по И. Бојановском, иду у прилог тези да је ријеч о једном пољопривредном комплексу сеоске виле (*villa rustica*), као центра једног већег газдинства (*fundus*), сличног оном које је пронађено у Панику. Претпоставља се да су поред виле постојали и други пратећи објекти, као што су станови за послугу и др. Сматра се да се пословање овог газдинства заснивало на сточарству (Војановски 1976: 17-36). П. Слијепчевић наводи да је пронашао два античка сполијума, наводно два капитета величине 1 м², и то у селу Гареву које се налази 5 км ваздушне линије сјеверно од локалитета Трговишта (Слијепчевић 1928: 57-63; Самарцић 2015: 267-273).

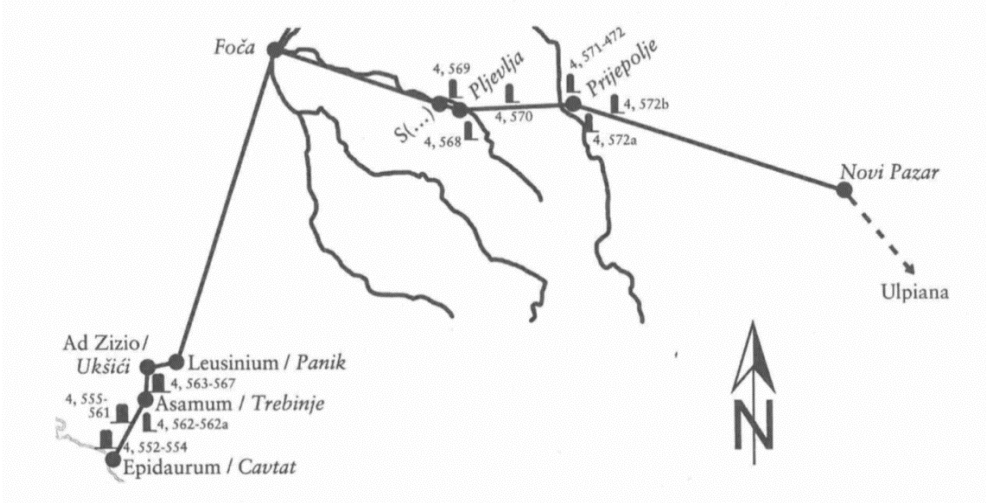
Закључак

На основу мањих археолошких налаза и геоморфолошких карактеристика терена, сматрамо да је у источној Херцеговини (јужни дио римске провинције Далмације) постојала комуникација Леусинијум–Гацко. Ријеч је о наставку комуникације Епидаурум–Леусинијум, за коју значајне податке доноси *Tabula Peutingeriana* наводећи путне станице са раздаљином између њих. Комуникација од приморја ка Подрињу кретала је од путне станице Цавтат (*Epidaurum XX*) и ишла на Требиње (*Asatum XX*), Моско или Љубомир (*Ad Zizio XXVIII*), Паник–Билећа (*Leusinium*) и Гацко, гдје су констатовани остаци античких насеобина.

У раду смо презентовали податке о проблемима убикације комуникације Леусинијум–Гацко у источној Херцеговини (јужни дио римске про-

винције Далмације). Археолошки налази указују да је на овом подручју била римска комуникација. Мишљења истраживача о њеној убијацији на појединим сегментима овог правца су дјелимично различита. Такође, у раду смо навели податке о новим запажањима са терена на комуникацији Леусинијум–Гацко, остацима пута и насеља на овом подручју. Гацко, односно Гатачко поље као мјесто природног пролаза из приморског у планинску унутрашњост Далмације било је значајно у саобраћајном смислу. Преко њега је ишла важна комуникација, која је обалу Јадрана (Епидеур) повезивала с унутрашњошћу (Горње Подриње). Тај пут, познат као Дубровачки друм, постаће посебно значајан у Средњем вијеку. Његову трасу и значај у римско доба потврђују бројни налази које смо претходно поменули.

Прилози

Сл. 1: Комуникација *Epidaurum–Leusinium–Foča* са приказом налаза миљоказа (Miliaria Imperii Romani 2012, 234).

Скраћенице

- ANUBiH Akademiја nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
 BiH Bosna i Hercegovina
 GZM Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo.
 SKA Srpska kraljevska akademija, Beograd
 ILJug A. et J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos

- MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, Situla 25, Ljubljana 1986.
CBI Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (часопис, Godišnjak).
CIL Corpus Inscriptionum Latinarum, Berolini.

Извори

- Антонинов итинерар 1848: *Itinerarium Antonini, Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, Berlin: Ed. G. Parthey / M. Pinder.
Колбт / Васлер / Јансен 2012: A. Kolbt, / G. Walser / U. Jansen, *Miliaria Imperii Romani, Illyricum et provinciae Evropaе Graecae*, Berlin: De Gruyter.
Појтингерова табла 1916: *Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart: Ed. C. Müller.
ЦИЛ (Натписи) 1873: *Corpus inscriptionum Latinarum, Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum*, Voll. III. Berolini: Ed. Th. Mommsen.
Шашел 1986: Anna et Jaroslav Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae*, Ljubljana: Situla 25, Narodni muzej u Ljubljani.

Теренска запажања

Референце

- Балиф 1893: P. Ballif, *Römische Strassen in Bosnien und der Herzegowina I, VOM BOSNISCH–HERCEGOVINISCHEN LANDESMUSEUM*, Wien.
Бојановски 1973: I. Bojanovski, Rimska cesta Naronā–Leusinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta, Sarajevo: *Godišnjak ANUBiH* knj. X, CBI knj. 8, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 137-187.
Бојановски 1974: I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo: Posebno izdanje ANUBiH, Djela knj. XLVII, CBI knj. 2.
Бојановски 1976: I. Bojanovski, Gatačko polje u antici, Trebinje: *Tribunia 2*, Завичајни музеј у Требињу, 17–44.
Бојановски 1988: I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo: Djela knj. LXVI, CBI knj. 6, ANUBiH.
Дедијер / Ђурић–Козић / Филиповић / Мићевић 2004: J. Дедијер / О. Ђурић–Козић / М. Филиповић / Љ. Мићевић, *Херцеговина – антропо-*

- географске студије*, Бања Лука: (приредили: Д. Петковић и Р. Таминџија), Друштво за очување баштине, (репринт).
- Еванс 1883: А. J. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum*, I–II, Westminster: *Archaeologia*, XLVIII, communicated to the society of antiquaries, 1–105.
- Жиречек 1951: К. Жиречек, *Трговачки друмови и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*, Сарајево: Свјетлост (превод, Ђ. Пејановић).
- Крешевљаковић 1957: Н. Крешевљаковић, *Нанови и каравансераји у Босни и Херцеговини*, Сарајево: Научно друштво БиХ.
- Пашалић 1958: Е. Паšалић, О hodoloшким питањима у изучавању античке историје (са нарочитим освртом на нашу земљу), Сарајево: *Годишњак Историјског друштва БиХ IX*, Историјско друштво Босне и Херцеговине, 139–175.
- Пашалић 1960: Е. Паšалић, *Античка насеља и комуникације у Босни и Херцеговини*, Сарајево: Земалски музеј Сарајево.
- Пашалић 1965: Е. Паšалић, Проблеми истраживања илирских и римских цеста у провинцији Далмацији, *Радови Филозофског факултета у Сарајеву* књ. III, Филозофски факултет у Сарајеву, 243–260.
- Поповић 1990: Ђ. Поповић, *Античка насеља уз комуникацију Epidaurum–Narona*, Магистарски рад (рукопис, неobjављен), Oдбранjen у Dubrovniku 22. 6. 1990.
- Радимски 1893: V. Radimsky, Arheoloшке crтice, Сарајево: *GZM у БиХ V*, Земалски музеј у Сарајеву, 481–493.
- Самарцић 2014: Глигор М. Самарцић, *Забљешке о античким бунарима на комуникацији Diluntum–Salluntum*, Пале: Радови Филозофског факултета бр. 16 књ. 2, Филозофски факултет, 211–218.
- Самарцић 2014: Глигор М. Самарцић, *Налази из села Градац и Убоско на комуникацију Narona–Ad Zizio*, Косовска Митровица: Зборник радова Филозофског факултета, XLIV (1), Филозофски факултет, 385–408.
- Самарцић 2015: Г. Самарцић, *Источна Херцеговина у римско доба*, Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Сергејевски 1926: D. Sergejevski, Epigrafski nalazak u Šipovu, Сарајево: *GZM у БиХ XXXVI*, Земалски музеј у Сарајеву, 155–158.
- Сергејевски 1938: D. Sergejevski, Rimski spomenici iz Bosne II, Beograd: *Spomenik SKA LXXXVIII*, Srpska kraljevska akademija, 95–131.
- Сергејевски 1962: D. Sergejevski, Rimski cesta od Epidauruma do Anderbe, Сарајево: *GZM у Сарајеву XVII*, Земалски музеј у Сарајеву, 73–105.
- Слијепчевић 1928 = П. Слијепчевић, Старо гробље по Гацку, *ГЗМ у БиХ XL*, Сарајево, 57–64.

- Чремошник 1976 = I. Čremošnik, Rimsko naselje na Paniku kod Bileće, Sarajevo: *GZM u Sarajevu* XXIX (1974), Zemaljski muzej u Sarajevu, 44–58.
- Шачић 2011: А. Šaćić, *Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine*, Sarajevo: (rukopis; magistarski rad).
- Шкегро 1991: А. Škegro, Antička ekonomika u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: *Godišnjak istoričara Bosne i Hercegovine* XXIX, *CBI knj.* 27, 53–161.
- Шкегро 1997: А. Škegro, Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae, Zagreb: *Opuscula archaeologica* 21, 85–116.
- Шкриванић, 1975: Г. Шкриванић, Југославенске земље на Појтингеровој табли, *Monumenta cartographica Jugoslaviae* I, Београд: Историјски институт.

Gligor M. Samardzic

Roads of communication between the locality of Leusinium and the town of Gacko with scattered settlements

Summary

This paper presents data about the problems of locating the roads of communication between Leusinium and the town of Gacko in East Herzegovina (the southern part of the Roman province of Dalmacija). Based on small archaeological findings and geomorphological characteristics of the terrain, we argue that there was a road of communication between Leusinium and the town of Gacko in East Herzegovina. It is actually a continuation of the road of communication between Epidaurum and Leusinium, about which *Tabula Peutingeriana* discloses important information, mentioning road stations and the distances between them. Researchers have differing opinions about the existence of roads of communication between Leusinium and the town of Gacko. In this paper, we also cite data about new observations from this area of road communications, i.e. from the remains of the roads and the settlements.